методи навчання, призначенні для стимуляції розумового розвитку учнів, не виконують виховних функцій самі по собі, якщо не використовуються додаткові педагогічні впливи, що виходять за рамки цих методів.

Дидактика не може обмежити коло своїх інтересів дослідженнями гностичних проблем. Щоб здійснити на практиці єдність освітньої, виховної і розвиваючої функцій, слід передусім чітко уявити собі специфіку кожної з них. Розрізнення розумового розвитку і розумового виховання необхідне для повороту дидактичних досліджень до проблематики виховання, щоб у теорії і на практиці розкрити виховні можливості навчання і поєднати методи навчання і виховання в єдиному навчально-виховному процесі.

Література

1. Дерябин В.С. Чувства влечения, эмоции. – М., 1970
2. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. М., 1981
3. Ружин В.И. Уметь убеждать. – М., 1980

Н.О.Чувасова

ДІАЛОГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

Статья посвящена проблеме формирования познавательной творческой деятельности учащихся в процессе диалогического обучения. Диалог является одним из условий развития творческого потенциала школьника.

The article is dedicated to the problem of forming of creative of pupil's cognitive work in the course of teaching dialogue. It also serves as one of the conditions of the development of school's creative potential.

Формування активної, творчої особистості, її самостійності в шкільні роки стало змістом багатьох педагогічних досліджень. При цьому в сучасній дидактиці особливу увагу отримали питання внутрішньої перебудови пізнання, засвоєння учнями головних ідей в учбових курсах,

проблема спілкування, колективних відношень, створення благополучного клімату в учбовому процесі розглядається як соціальна основа ефективного навчання, підготовка учнів до життя.

Сьогодення вимагає від людей не лише конкретних знань, умінь й навичок, а й здатності до творчої, продуктивної співпраці і прийняття відповідальних рішень. Проблеми спілкування та навчання пов'язані з необхідністю рішень таких задач, як розвиток мислення через діалогічні методи навчання. Особливо бажаними і пріоритетними постають діалогічний спосіб розвитку будь-якої ідеї та діалогічна стратегія впливів у стосунках.

Як зазначають філософи, діалог - це засіб людського буття. Коли він припиняється, затухає дружба та любов, гаснуть почуття колективізму та товариськість, притупляється благородство та симпатії. Переривається міжособова та ділова взаємодія людей.

Я.А.Каменський в "Великій дидактиці" оцінював "спрямовану думку" як каталізатор мислення. Він писав: "Якщо подібно – відмов собі в будь-чому і сплачуй тому, хто буде тебе слухати"; "Багато запитувати, засвоювати, вчить інших – тайни великого учіння" [6].

Викликають зацікавлення роботи, в яких обґрунтовується роль спілкування у тому числі й діалогічного у розвитку пізнавальної активності (В.А.Кан-Калика, Є.І.Головахи, Л.С.Виготського, Є.О.Ножина, Г.О.Ковальова, А.В.Мудрика, О.О.Вербицького).

Поряд розглядаються питання ефективного використання мовної діяльності: мовна діяльність як показник розвитку суб'єкта діяльності (Г.І.Щукіна); педагогічна організація мовної діяльності в учбовому процесі (А.Н.Ксенофонтова); зв'язок мови та мислення (Л.С.Виготський); діяльністний підхід до мови (А.М.Леонтьєв, О.А.Леонтьєв).

У теоретичному плані діалогу приділяється достатня увага. Однак отримані дані про потенціал діалогу не отримали широкого впровадження в практику середньої школи.

Мета цієї статті – показати що, ключ до формування творчої особистості в організації та забезпеченні діалогічного навчання учнів, яке створює надійні основи для розвитку ініціативи та самостійності здійснення диференціації та індивідуалізації навчання, формування власних поглядів і переконань та відповідальності.

М.М.Бахтін писав: "Істина не народжується і не знаходиться в голові окремої людини, вона народжується між людьми, спільно шукаючими істину, в процесі їх діалогічного спілкування" [2].

Діалогічне навчання створює можливість реального активного співробітництва між учителем і учнями, що значною мірою прискорює формування відповідальності, це посилює інтерес не лише до процесу, а й до результатів роботи.

Формування пізнавальної активності старшокласників в процесі діалогічного навчання забезпечують здатність учня до перетворення науково-педагогічної інформації на підставі власного досвіду, тобто до побудови суб'єктивної моделі пізнання, в яку включається не тільки логічно суттєві, але й особистісно значущі ознаки об'єктів, що пізнаються; креативність, яка дозволяє йому постійно шукати і знаходити вихід із ситуацій, будувати для себе нову модель, спираючись на знання, засоби дій, що є в індивідуальному досвіді.

Г.Саугстат відмічає, що для виникнення діалогу необхідний вихідний (хоча б невеликий) розрив в знаннях. З нашої точки зору такий розрив може бути як в вихідних знаннях (різний рівень навчальних досягнень) так і в процесі засвоєння під час діалогу. Крім цих умов необхідне ще й потреба в спілкуванні. Така потреба може виникати в проблемній ситуації, тобто в ситуації, в якій суб'єкт має знання, які є недостатніми. Присутність в цій ситуації другого об'єкта, який реально, або потенційно може бути джерелом цієї інформації робить імовірним виникнення діалогу.

Етапи формування розумових дій в своїй характеристиці мають обов'язків елемент – участь зовнішньої та внутрішньої мови. Природний взаємозв'язок інтелектуального та мовного розвитку дозволяє роздивлятися проблему активізації мови частиною проблеми активізації пізнавальної діяльності.

Активізація припускає напруження інтелектуальних здібностей і в той же час - вільне висловлювання думок.

Примітний погляд відомого педагога – новатора С.Н.Лисенкової, яка прагне випереджаючого вивчення програмного матеріалу: "Господарі коштовного часу – вчитель й учнів, резерв часу прихований в їхньому спілкуванні, взаємодії, співробітництві, в розумінні вчителем особливостей їхньої розумової діяльності, вмінні керувати нею, активізувати і стимулювати" [8].

Спілкування та діяльність являють собою сторони єдиного процесу діалогічної взаємодії який можна назвати засобом буття людини, образом життя який реалізується у формі вибраного індивідом стилю життя.

Для проведення діалогу на уроці необхідно приймати учня таким, який він є, і водночас орієнтуватися на його найвищі досягнення (реальні та потенційні). На перспективу, що відкривається перед ним.

Єдність репродуктивного і творчого, формального і евристичного алгоритму, інтуїтивної здогадки – така діалектика діалогічного мислення.

При навчанні хімії, отримуючи практичне завдання на першому етапі його виконання учень повинен витратити певне зусилля. В подальшому при набутті навичок практичної та мовної діяльності вольове напруження зменшується - і тим самим з'являється психічна можливість ускладнення діяльності.

В процесі сумісного виконання учнями практичних завдань у них виникає потреба у спілкуванні з використанням хімічної термінології. На перших заняттях учні виконують більш прості завдання, в яких менш виражений елемент спілкування, на наступних заняттях елемент спілкування, тобто діалогу, стає основним.

Виявлення знань у процесі діалогічного навчання дозволяє вчителю швидко вивчати учнів і бачити не тільки як нагромаджуються в них знання, а й стежити за розвитком їхніх здібностей, тобто бачити цей процес в єдності, своєчасно помічати труднощі, що виникають в учнів, та вживати заходи до подолання їх шляхом удосконалення методів і прийомів діалогічного навчання.

Наприклад, як правило, розв'язування задач і вправ з хімії в класі має такий характер: вчитель викликає учня до дошки, який розв'язує задачу від початку і до кінця, інколи дає до неї пояснення, а найчастіше мовчки. Інші учні пасивно переписують розв'язання з дошки у зошити. Такий спосіб розв'язування задач не збуджує творчої думки учнів, не дає можливості виявити їх активність, ініціативу.

На нашу думку, необхідно застосовувати коментований спосіб розв'язування задач і вправ. Ось у чому він полягає. Під диктовку вчителя або задачника всі учні записують умову задачі , а потім один одному, ніби передаючи естафету пояснюють і коментують хід розв'язання, не піднімаючись з місця. Один говорить, що з початку треба написати рівняння реакцій, другий – знайти молекулярну вагу даних речовин і тих, які потрібно визначити, третій вказує, як слід скласти відношення і т.п. У розв'язанні задачі бере участь увесь клас. Ритм спільної роботи захоплює учнів, кожен чекає, що далі він коментуватиме, або викаже протилежну думку, і він в думці готує відповідь. Слабкіші учні прислухаються до міркування сильніших, зайвий раз перевіряючи себе.

В одних умовах, коли багато чого вже відомо, діалог виступає в вигляді розкриття відомого раніш під новим кутом зору рішення аналогічної задачі новими засобами, не одним, а різними способами, що примушує переглядати попередні шляхи, шукати нові, більш економічні, раціональні. В других умовах нове виступає у вигляді проблемних ситуацій, які знов ставлять учнів перед новим, іншим рішенням, перед протиріччям загострювання діяльності розуму, уявлень, пам'яті (тому що необхідно оперувати попередніми знаннями).

Діалог завжди допускає можливість неспівпадання отриманого результату з очікуваним тому, що він здійснюється шляхом перегляду деякої кількості непровірених варіантів. При цьому чим більше варіантів, тим менша вірогідність співпадання отриманих результатів, що веде до творчого пошуку. В основі нетворчої діяльності (репродуктивної) лежить один єдиний варіант, точне виконання якого завжди приводить до заданого результату і не являється стимулом до розвитку творчого мислення. Щоб вивести учнів на вищій рівень

творчого засвоєння матеріалу необхідно знати проміжні рівні, це неможливо без діалогу.

Обов'язковою умовою творчого підходу до діалогу є специфіка керівництва викладача. На уроці говорять в основному учні. Вчитель держить в руках усі нитки діалогу, вступаючи в нього лише коли це необхідно. Рівень дискусії визначається суворою доведеністю виступів, які спираються на науковий аналіз і практику, вміння поважати точку зору опонентів. При стиканні різних точок зору вчитель пропонує свою відповідь на питання тільки тоді, коли достатньо повно виявились точки зору, або виявляється нездатність опонентів прийти до правильних висновків.

Уміло організований діалог дозволяє вчителю вирішувати різноманітні педагогічні задачі: встановлювати взаєморозуміння, виявляти різні підходи у трактовці обговорюваних проблем, створювати ситуацію вільного вибору особової позиції на основі зворотного зв'язку, своєчасно вносити корективи в свої дії.

Вчитель повинен не тільки здійснювати систематичне та цілеспрямоване керування пізнавальною діяльністю учнів, але й спеціально готувати їх до творчого засобу засвоєння наукової інформації.

Репродуктивна інформація – це навчальний матеріал, який засвоюється учнями в готовому вигляді. Учень у своїй свідомості фіксує інформацію, що надходить у процесі діалогу, а потім відтворює її в мовній практиці.

Наприклад, можна запропонувати учням порівняти водень і кисень, основи і кислоти, основні і кислотні оксиди, основи і солі тощо, дати такі завдання: "Які хімічні реакції можна провести в лабораторії з феррум (III) гідроксидом? За яких умов?" Відповідь проілюструвати рівняннями хімічних реакцій, зазначивши умови їх проведення.

Завдання, яке пропонується на аналізі можливостей перебігу реакцій певної речовини з іншими речовинами, доцільно давати після вивчення властивостей даної речовини, завдання по написанню рівнянь можливих реакцій між речовинами з наданого переліку можна давати лише після

вивчення властивостей класів цих речовин, тобто ці завдання репродуктивно-відтворювального характеру.

Засвоєння учнями теоретичного матеріалу на творчому рівні припускає його прогнозування. Прогнозуюча інформація – це навчальний матеріал, який створюється учнем на основі випередження його вивчення. Учень конструює знання та шляхи їх засвоєння в своїй свідомості та в своїй зовнішній мові, а потім виявивши та сформулювавши їх в процесі діалогу порівнює правильність цих знань.

Наприклад, на основі положення хімічного елементу хлору в періодичній системі Д.І.Менделєєва передбачити формули його важливіших оксидів, можливі ступені окислення його в речовинах, його фізичні та хімічні властивості, активність як відновника або окисника, тощо. Вміння правильно виконати такі завдання формується в процесі діалогу, коли кожен учень формулює свою думку та захищає її.

Ми стверджуємо, що в процесі діалогічного навчання розвиваються такі риси особистості як допитливість, як прагнення до глибшого пізнання явищ (намагання пізнати суттєве, або невідоме), вдумливість, як уміння віднаходити причинно-наслідкові зв'язки в тих чи інших явищах дійсності; самовдосконалення – прагнення розвивати в собі ті якості, які сприяють ефективній розумовій діяльності; самокритичність, як уміння виявляти свої вади, визнавати свої помилки; впевненість у собі – відчуття можливості успішно виконати те чи інше пізнавальне завдання; почуття власної гідності; відсутність страху помилки, як уміння гальмувати захисні механізми, що блокують прояв активності; вміння відстояти власні погляди в дискусії; схильність до особистісного самовияву – прагнення розкрити свої можливості у пізнавальній діяльності: ініціативність особистості, як схильність виявити пізнавальну активність за власним бажанням.

Людина тільки в діалогічному процесі творчості опредмечується, тільки шляхом творчого соціального діалогу відкриває широкий простір для самореалізації, тільки завдяки творчій міжособистісній та міжгруповій взаємодії робить дане екологічне середовище й умови існування своїм людським миром, визначені відносини – своїми діалогічними відносинами.

Педагогіка співробітництва учня та вчителя й взаємозбагачення та гуманістичні відношення реалізуються в їх взаємній творчій діяльності. На нашу думку в діалозі – іншого шляху немає. Ідея використання діалогу виключає авторитарність, експлуатацію пам'яті, схему контролю та оцінки "знаєш – не знаєш". Вона стимулює сумісний пошук, глибоку віру учня в свою захищеність та право на помилки, на утвердження себе через пошук та успішне подолання інтелектуальних та фізичних труднощів з одного боку, та з другого – віру вчителя в духовні сили своїх учнів.

Діалог в діяльності учнів та вчителя, на нашу думку, і є те основне, що дасть можливість розкрити внутрішні резерви кожного школяра і вивести його на більш високий рівень – творчий. А творча діяльність неможлива без усвідомлення мети пошуку, без активного відтворення раніш вивчених знань, без інтересу до поповнення недостатніх знань із готових джерел, до самостійного пошуку, без уяви та емоцій.

В процесі діалогу вчитель може порівняно легко спостерігати та фіксувати проявлення усіх цих якостей, давати загальну оцінку відношення учнів до навчання – чи є воно творчим та зацікавленим, і в залежності від цього, будувати свою особисту діяльність за поступовим розвитком творчого відношення учнів до навчання.

Якщо ж діалог не використовується, учні знаходяться в умовах репродуктивної діяльності – сприймають, запам'ятовують, відтворюють знання. Якщо ці умови постійно повторюються, то багато учнів втрачають інтерес до навчання, стають пасивними та млявими в пізнавальній діяльності, їх вищі психічні функції не удосконалюються.

Навчання без творчості – це мука. Без пошуку, випробувань та допустимого ризику висловлювань мучається і вчитель, і учень, а їх спільна праця перетворюється в тяжке не сприйняття один одного.

На нашу думку, єдиний засіб, що не дасть згаснути бажанням та прагненням працювати в ім'я становлення своєї особистості, що зробить всю учбову працю творчою та успішною – це використання діалогу на всіх учбових заняттях.